

ВІДМЕЖУВАННЯ ФРАУДАТОРНОГО ПРАВОЧИНУ ВІД ФІКТИВНОГО ТА УДАВАНОГО ПРАВОЧИНІВ

Гофельд Г.С.

старший викладач

кафедри цивільного права та процесу, ННІ № 5,

Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-7859-836X

Гофельд Г.С. Відмежування фраздаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів.

У статті досліджуються питання відмежування фраздаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів. Обґрунтовано доцільність дослідження правочину загалом як однієї із складних правових конструкцій у науці цивільного права. Наголошено на актуальності вивчення фраздаторного правочину як нового для практики правозастосування правочину, що вчиняється з метою завдати шкоди кредиторів. Автор навів думку, що оспорювання фраздаторного правочину виходить із порушення принципу добросовісності, з чим важко не погодитися. Визначені ключові особливості відмежування фраздаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів, а саме: встановлено сутність фраздаторного правочину; визначені ознаки фраздаторного правочину у відповідності до практики Верховного Суду; надано змістовну характеристику фіктивному правочину; з'ясовано сутність та ознаки удаваного правочину. Надано загальну характеристику фіктивному правочину, де з'ясовано, що фіктивний правочин не має наміру створити правовий наслідок, на відміну від фраздаторного правочину. Визначено, що видом фіктивного правочину є фраздаторний. Охарактеризований удаваний правочин як такий, що має на меті приховати інший правочин, що був вчинений його сторонами насправді. Удаваний правочин, як вказано у статті не має на меті створення певного юридично значущого результату, що навпаки має місце під час вчинення фраздаторного правочину. Зроблено висновки, що для удаваного правочину на відміну від фраздаторного правочину не характерна мета створити певний юридично значимий результат. Сторони у такому випадку домовляються про інші правові наслідки, які мають для них значення, ніж ті, що визначаються за їх волевиявленням в удаваному договорі. Наголошено, що виокремлення правочинів, що вчиняються на шкоду кредиторів в окрему групу фраздаторних є важливим кроком на шляху до розбудови України як правової держави, та створює передумови для законодавчого механізму правових наслідків застосування конструкції фраздаторності.

Ключові слова: фраздаторний правочин, фіктивний правочин, удаваний правочин, ознаки, відмежування.

Gofeld G.S. Distinguishing a fraudulent transaction from fictitious and sham transactions.

The article examines the issues of distinguishing a fraudulent transaction from fictitious and sham transactions. The expediency of studying a transaction in general as one of the complex legal structures in the science of civil law is substantiated. The relevance of studying a fraudulent transaction as a new one for the practice of law enforcement of a transaction committed with the aim of causing harm to the creditor is emphasized. The author suggested that challenging a fraudulent transaction proceeds from a violation of the principle of good faith, which is difficult to disagree with. The key features of distinguishing a fraudulent transaction from fictitious and sham transactions are identified, namely: the essence of a fraudulent transaction is established; the signs of a fraudulent transaction are defined in accordance with the practice of the Supreme Court; a substantive characteristic of a fictitious transaction is provided; The essence and features of a fictitious transaction are clarified. A general characteristic of a fictitious transaction is given, where it is clarified that a fictitious transaction does not intend to create a legal consequence, unlike a fraudulent transaction. It is determined that the type of fictitious transaction

is fraudulent. A fictitious transaction is characterized as one that aims to hide another transaction that was actually committed by its parties. A fictitious transaction, as indicated in the article, does not aim to create a certain legally significant result, which, on the contrary, takes place during the commission of a fraudulent transaction. It is concluded that a fictitious transaction, unlike a fraudulent transaction, is not characterized by the goal of creating a certain legally significant result. In such a case, the parties agree on other legal consequences that are important for them than those that are determined by their expression of will in the fictitious contract. It is emphasized that the separation of transactions committed to the detriment of the creditor into a separate group of fraudulent ones is an important step towards the development of Ukraine as a legal state, and creates the prerequisites for the legislative mechanism of the legal consequences of the application of the fraudster's construct.

Key words: fraudulent transaction, fictitious transaction, pretended transaction, signs, demarcation.

Постановка проблеми. Довкола інституту правочину в Україні весь час відбуваються наукові суперечки та дискурси, адже правочин є однією зі складних конструкцій цивільного права, що, з одного боку – допомагає сторонам вільно виявляти свою волю та реалізовувати свої цивільні права й обов'язки, а з іншого – цими ж правами зловживають, що спричиняє негативні наслідки для сторін. Тому, від всебічного дослідження самої правової природи правочину залежить чіткість визначення основних його положень у чинному законодавстві України.

Одним із недостатньо вивчених для науки цивільного права залишається фrawdаторний правочин, або правочин, що вчинений на шкоду кредиторів. Незважаючи на той факт, що сама конструкція фrawdаторності прийшла до нас ще з римського права, актуальною для практики правозастосування вона стала лише декілька років тому, що вказує на актуальність та своєчасність даної наукової статті. Оскільки фrawdаторний правочин має своїм наслідком його недійсність, доречним є визначення тих дотичних ознак, які все ж таки відмежовують його від інших складних за своєю природою правочинів – фіктивного та удаваного. На актуальність теми статті вказує й позиція авторів Г. Сівіцької та І. Гелецької, що «наразі складається ситуація коли національні суди стикаються з такими ситуаціями, де непросто відрізнити порушення норми закону, які мають наслідком визнання правочину недійсним, від тих порушень, що можуть мати інші наслідки, однак не являють собою підстави для визнання правочину недійсним» [1, с. 3-4]. В даному контексті доречною є думка А. Бахаєвої, що «проблеми, які виникають в нових умовах господарювання, послаблення контролю за економічною діяльністю суб'єктів цивільного обігу та низький рівень правосвідомості суспільства сприяють зростанню кількості правочинів, що укладаються з порушенням основних вимог закону, а саме, які вчинено під впливом обману та насильства або з метою завдати шкоди іншій стороні» [2, с. 3].

Таким чином, недостатня наукова розробленість питання відмежування фrawdаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів, недосконалість чинного цивільно-правового регулювання конструкції фrawdаторності в Україні обумовлюють актуальність даного наукового дослідження.

Стан опрацювання проблематики. Питання фіктивних та удаваних правочинів, а також застосування конструкції фrawdаторності весь час привертають до себе увагу серед науковців та практиків, зокрема таких як: А. Бахаєва, О. Білик, О. Беяневич, І. Гелецька, І. Давидова, О. Длугош, О. Драган, О. Єфімов, К. Іванова, О. Зайцев, Б. Карнаух, О. Костенко, В. Кучер, О. Луць, Н. Кузнєцова, І. Ольшевський, А. Ярошенко та інші. Проте наразі практично відсутні наукові праці, присвячені питанню відмежування фrawdаторного правочину від фіктивних та удаваних правочинів, що підкреслює актуальність даної наукової статті.

Мета статті – визначити, за якими критеріями (ознаками) слід відмежовувати фrawdаторний правочин від фіктивного та удаваного правочинів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), однією із засад цивільного судочинства визначено свободу договору [3], яка передбачає можливість сторін вільно здійснювати свої цивільні права й обов'язки. Ведучи мову про фrawdаторний, фіктивний та удаваний правочини можна стверджувати, що відбувається грубе порушення зазначеної засади та ряду інших про які далі буде йти мова. Зауважимо, що вступаючи у цивільні правовідносини сторони передбачають наслідки, що настають в результаті взятих на себе зобов'язань. Тобто, сторони повинні керуватися такою засадою цивільного права як добросовісність, тобто свідомо та відповідно до закону реалізовувати свої права й обов'язки.

Наразі складаються ситуації, коли боржник за зобов'язанням усвідомлює свою нездатність виконати зобов'язання або ж не бажає вчиняти необхідні діяння для здійснення взятих на себе зобов'язань, він може вдаватися до засобів, покликаних унеможливити або істотно ускладнити реалізацію кредитором своїх прав. Одним з таких механізмів є укладання договору з іншою особою, за умовами якого особа-боржник за первісним зобов'язанням відчужує належні їй об'єкти цивільних прав на користь іншої особи (зазвичай пов'язаної з фізичною чи юридичною особою). Діючи таким шляхом, боржник позбувається належних йому речей та інших об'єктів, за допомогою яких кредитор міг би задовольнити свою вимогу. Зазначена модель поведінки особи-боржника підпадає під категорію фродакторного правочину, однак правові наслідки не викладені чітко у відповідних нормативно-правових актах [4, с. 178].

Під фродакторним правочином доцільно розуміти дію боржника або сторони правовідношення, що існує станом на момент вчинення чи має високу ймовірність стати стороною правовідношення, яка може виражатись як активною, так і пасивною правовою поведінкою, спрямованою на ненастання небажаних для боржника або особи (ймовірної сторони правовідношення) наслідків, або уникнення від цивільної відповідальності, або ненастання небажаного цивільного стану, або набуття блага в недобросовісний спосіб [5, с. 21]. Правове регулювання фродакторного правочину в Україні – це комплекс (сукупність) нормативно-правових приписів, що визначали б всі необхідні істотні умови фродакторного правочину, його сутність, ознаки, наслідки застосування [6, с. 83].

Відповідно до огляду судової практики Верховного Суду щодо оспорювання фродакторних правочинів у цивільних спорах, суд виходить із того, що порушення засади добросовісності під час вирішення спору щодо визнання правочину фродакторним є підставою для визнання його недійсним. Цивільно-правовий договір (в тому числі й договір дарування) не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили. Боржник (дарувальник), проти якого розпочате судове провадження про стягнення боргу, та його діти (обдаровувані), які укладають договір дарування, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора. Оскільки укладають договір дарування, який порушує майнові інтереси кредитора і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом. Як наслідок не виключається визнання договору недійсним, направленного на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) [7, с. 6; 8].

Аналіз наведеного дає підстави стверджувати про схожість фродакторного правочину із фіктивним та удаваним правочинами, що потребує свого вивчення та розмежування, визначення тих ознак, які відмежовують фродакторний правочин від фіктивного й удаваного правочинів.

Що стосується фіктивного правочину, то традиційним вважається це правочин, що вчиняється без наміру створити наслідки. Серед ознак фіктивного правочину виділяють наступні: обидві сторони такого правочину свідомо розуміють його фіктивність (тобто воля вступу у такий правочин у сторін свідомі); реальна мета правочину є прихованою, дійсні наміри також приховані; є намір ввести в оману інші сторони.

Відповідно до положень ЦК України, фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином (ст. 234) [3].

Важливими для встановлення правочину фіктивним є Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» № 9 від 6 листопада 2019 року [9] та Пленум Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними № 11 від 25 травня 2013 року [10].

Зокрема, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначається, що «фіктивний правочин є недійсним незалежно від мети його укладення, оскільки сторони не мають на увазі настання правових наслідків, що породжуються відповідним правочином» [9].

У відповідності до Пленуму Вищого господарського суду України для того щоб визнати правочин фіктивним потрібно встановити умисел всіх сторін такого правочину. Якщо сторонами не

вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний [10].

Фіктивний правочин, на думку Г. Сівіцької, на відміну від фраздаторного, виключає мету створення юридичних наслідків в момент його вчинення, що, в свою чергу, запобігає настанню будь-яких майнових наслідків, адже, такий правочин їх не породжує [1, с. 18].

Ми цілком підтримуємо думку авторів А. Бугрик, М. Дубіни та А. Литвин, що фіктивний та фраздаторний правочини мають спільні ознаки, вони є різними за своєю метою та наслідками. Фіктивний правочин створюється з метою отримання певної переваги або уникнення певних обов'язків, тоді як фраздаторний правочин має на меті отримати користь шляхом шахрайства, обману або зловживання довіри. Якщо фіктивний правочин не має жодної юридичної сили та не створює жодних правових наслідків, то фраздаторний правочин може мати серйозні наслідки для тих, хто став його жертвою [11, с. 133].

Таким чином, можна дійти висновку, що фіктивним є правочин, який сторони вчиняють без мети створення правових наслідків. Важливими ознаками фіктивного правочин є момент його вчинення, вираження волі сторін на його укладення та мети. Для фіктивного правочину характерно: не має наміру у сторін на створення правового наслідку; умисел є прихованим; права та обов'язки у сторін не виникають.

Своєю чергою, удаваний правочин відповідно до ЦК України, це правочин, який сторони здійснюють з метою приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили (ст. 236) [3].

Важливим для удаваних правочинів є вище згаданий Пленум Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними № 11 від 25 травня 2013 року, який визначає, що «за удаваним правочином сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші правовідносини. На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що випливають зі змісту правочину» [10].

Тобто, для удаваного правочину на відміну від фраздаторного правочину не характерна мета створити певний юридично значимий результат. Сторони у такому випадку домовляються про інші правові наслідки, які мають для них значення, ніж ті, що визначаються за їх волевиявленням в удаваному договорі.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що удаваний правочин – це правочин, який вчинюється сторонами з метою приховати інший (реальний) правочин. Характерним для удаваного правочину є те, що у сторін є реальна мета такого правочину, натомість немає наміру створення певного юридичного результату, права й обов'язки у сторін виникають проте ті, що виникають зі змісту іншого правочину.

Висновки. Наразі дослідження фраздаторного правочину в Україні набувають нових обертів: визначення його правової природи, сутності, ознак, наслідків застосування – всі ці питання потребують свого законодавчого врегулювання з метою уникнення плутанини при винесенні судами своїх рішень.

Фраздаторний правочин є складною за своєю правовою природою конструкцією, що має на меті свідоме бажання настання негативних наслідків для кредитора та отримання власної користі шляхом обману, зловживання довірою чи шахрайства. Основними критеріями відмежування фраздаторного правочину від фіктивного правочину є створення правових наслідків – для фіктивного їх немає, для фраздаторного – вони є важливими; мета укладання – для фіктивного – уникнення певних зобов'язань, для фраздаторного – отримання користі шляхом обману чи зловживання довірою тощо. Основними критеріями відмежування фраздаторного правочину від удаваного правочину є кінцевий результат для удаваного – немає реального бажання на створення правового наслідку, для фраздаторного – бажання настання певної користі шляхом обману.

Зауважимо, що фраздаторний правочин є видом фіктивного правочину та за своєю логікою повинен породжувати такі ж самі правові наслідки, що й фіктивний правочин – визнання його недійсним.

Подальшими перспективними напрямками наукових досліджень вбачаємо дослідження правових наслідків фраздаторного правочину в Україні та за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сівіцька Г. Фраудаторні та фіктивні правочини з позиції судової практики України: наукова робота. Тернопіль, 2022. 25 с.
2. Бахаєва А.С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 24 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
4. Ольшевський О.І. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 177–182.
5. Гофельд Г.С. Фраудаторний правочин: сутність і правове регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 18–25.
6. Hofeld H.S. Legal regulation of fraudulent transactions in Ukraine. *Law and Safety*, 2024. № 94(3). P. 77–84.
7. Огляд судової практики Верховного Суду щодо оспорування фраудаторних правочинів (правочинів, вчинених на шкоду кредитору) у цивільних спорах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Tematychnyi_ohliad_fraudatorni_pravochyny_21_02_2024.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
8. Окрема думка судді ВС у КЦС Крата В.І. від 14 лютого 2018 року у справі № 379/1256/15-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення: 10.10.2024).
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними від 06.11.2019 № 9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
10. Пленум Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними від 25.05.2013 № 11 / БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
11. Бугрик А., Дубіна М., Литвин А. Фраудаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 131–134.